

sosyoloji divanı

Yıl: 4 Sayı: 8 | Temmuz - Aralık 2016

ISSN: 2147-8902

Hakemli bir dergidir. Yılda iki kez yayınlanmaktadır.

ÖZEL SAYI: SOSYOLOJİK MUHAYYİLE

sosyoloji divanı

Yıl: 4 Sayı: 8 | Temmuz - Aralık 2016

ISSN: 2147-8902

Hakemli bir dergidir. Yılda iki kez yayınlanmaktadır.

Sahibi / Çizgi Kitabevi Adına: Ömer Arlı

Yazı İşleri Müdürü: Mahmut Arlı

Genel Yayın Yönetmeni: Seyfettin Kurt

Editör: Köksal Alver

Sayı Editörleri: M. Ali Aydemir - Uğur Çağlak

Yayın Kurulu: Ahmet Koyuncu, Ali Zafer Sağıroğlu, Erhan Tecim, Ertan Özensel, Ferhat Tekin, Köksal Alver, M. Hakkı Akın, M. Ali Aydemir, Mehmet Birekul, Seyfettin Kurt, Sıtkı Karadeniz, Uğur Çağlak

Kapak Görseli: René Magritte

Yayın Türü: Yerel Süreli Yayın

İletişim: sosyolojdivani@gmail.com
www.sosyolojdivani.com

Sosyoloji Divanı uluslararası SIS indeksleme servisi tarafından taranmaktadır.

Baskı: Sebat Ofset

Fevzi Çakmak Mh. Hacıbayram Cd. No:57
Karatay/Konya S.N: 16198 - B.T: Ocak 2017

Bireysel Abonelik: 50 ₺

Kurumsal Abonelik: 150 ₺

Abonelik ve Sipariş

Çizgi Kitabevi

Sahibiata Mahallesi Mimar Muzaffer Caddesi
Helvacıoğlu Apt. No: 41/1 Meram Konya
Tel: 0332 353 62 65-66 Faks: 0332 353 10 22
www.cizgikitavebi.com

sosyoloji divanı

Danışma ve Hakem Kurulu:

- Prof. Dr. Abdullah Koçak (Selçuk Üniv.)
Prof. Dr. Ahmet Taşğın (N. Erbakan Üniv.)
Prof. Dr. Ali Rıza Abay (Yalova Üniv.)
Prof. Dr. Celaleddin Çelik (Erciyes Üniv.)
Prof. Dr. Hasan Ayık (R. Tayyip Erdoğan Üniv.)
Prof. Dr. Hilmi Uçan (Afyon Kocatepe Üniv.)
Prof. Dr. Kadir Canatan (Sabahattin Zaim Üniv.)
Prof. Dr. Korkut Tuna (İstanbul Ticaret Üniv.)
Prof. Dr. Mahmut Atay (Selçuk Üniv.)
Prof. Dr. Musa Taşdelen (Sakarya Üniv.)
Prof. Dr. M. Kemal Şan (Sakarya Üniv.)
Prof. Dr. Ömer Aytaç (Fırat Üniv.)
Prof. Dr. Tevfik Erdem (Gazi Üniv.)
Doç. Dr. Abdullah Harmancı (N. Erbakan Üniv.)
Doç. Dr. Ahmet Zeki Ünal (K. Mehmetbey Üniv.)
Doç. Dr. Enes Kabakçı (İstanbul Üniv.)
Doç. Dr. İsmail Hira (Sakarya Üniv.)
Doç. Dr. Kubilay Akman (Uşak Üniv.)
Doç. Dr. M. Hakkı Akın (N. Erbakan Üniv.)
Doç. Dr. Ruhay Yaşar (Kilis Üniv.)
Doç. Dr. Ö. Miraç Yaman (İstanbul Üniv.)
Doç. Dr. Yusuf Adıgüzel (İstanbul Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. Adem Palabıyık (Muş Alparslan Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Gökçen (Muş Alparslan Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. Aynur Erdoğan (İstanbul Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. Ferhat Tekin (N. Erbakan Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. M. Ali Aydemir (Selçuk Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. M. Murat Özkul (Balıkesir Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. Murat Ak (N. Erbakan Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. Musa Öztürk (Mardin Artuklu Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. Sıtkı Karadeniz (Mardin Artuklu Üniv.)
Prof. Dr. Abdullah Topçuoğlu (Selçuk Üniv.)
Prof. Dr. Ahmet Sarı (Atatürk Üniv.)
Prof. Dr. Beylül Dikeçligil (İ. Gelişim Üniv.)
Prof. Dr. Ertan Özensel (Selçuk Üniv.)
Prof. Dr. H. Hüseyin Bircan (N. Erbakan Üniv.)
Prof. Dr. İsmail Coşkun (İstanbul Üniv.)
Prof. Dr. Kenan Çağan (Afyon Kocatepe Üniv.)
Prof. Dr. Köksal Alver (Selçuk Üniv.)
Prof. Dr. Mehmet Karakaş (Afyon Kocatepe Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa Aydın (Selçuk Üniv.)
Prof. Dr. Mustafa Orçan (Yıldırım Beyazıt Üniv.)
Prof. Dr. Ramazan Yelken (Yıldırım Beyazıt Üniv.)
Prof. Dr. Yücel Bulut (İstanbul Üniv.)
Doç. Dr. Ahmet Koyuncu (N. Erbakan Üniv.)
Doç. Dr. Ali Utku (Atatürk Üniv.)
Doç. Dr. Fahri Çakı (Balıkesir Üniv.)
Doç. Dr. Kaya Bayraktar (Yalova Üniv.)
Doç. Dr. Lütfi Sunar (İstanbul Üniv.)
Doç. Dr. Mehmet Birekul (N. Erbakan Üniv.)
Doç. Dr. Necmettin Doğan (İstanbul Ticaret Üniv.)
Doç. Dr. Suvat Parin (Yüzüncü Yıl Üniv.)
Doç. Dr. Zülküf Kara (Mardin Artuklu Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet A. Koyuncu (Muş Alp. Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. Ali Zafer Sağıroğlu (Y. Beyazıt Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. Erhan Tecim (N. Erbakan Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. İslam Can (Selçuk Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. M. Cüneyt Özşahin (N. Erbakan Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. Mahmut Kaya (Harran Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. Murat Şentürk (İstanbul Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. Selim Somuncu (Adıyaman Üniv.)
Yrd. Doç. Dr. Uğur Çağlak (N. Erbakan Üniv.)

İçindekiler

5	DİVAN KALEMİ Editör
	ÖZEL SAYI: SOSYOLOJİK MUHAYYİLE
7	I. MUHAYYİLE
9	Muhayyile: Bilgi, Kanaat, Duygu Milay Köktürk
31	Sembolden İşaretle Düşüncenin Dönüşümü Mustafa Aydın
43	Sosyolojik Muhayyile Köksal Alver
63	Bilimsel Paradigmaların Oluşumunda ve Dönüşümünde Sosyolojik Bağlam Beylü Dikeçligil
73	Kant ve Yeni-Kantçılık Arasında Simmel'in Toplumsal Tahayyülü Necmettin Doğan
87	'Sosyolojik Muhayyile' ya da Sosyolojide Muhayyile: <i>Türkiye'de Sosyolojik Muhayyile ve Yeni Bir Sosyolojik Muhayyile İhtiyacı</i> Levent Taş
103	Postmodern Sosyolojik Muhayyile: Mucizelerin Peşine Düşmek Mevlüt Özben
115	Sosyoloji ve Felsefe: Toplum Düşüncesinde Yaratıcı Bir Açılım İmkânı Nilüfer Öztürk Aykaç
131	Sosyal Bilim Muhayyilesinde Kör Bir Kuyu: Sağıduyu Ejder Ulutaş
153	II. SÖYLEŞİ: Ş. Teoman Duralı ile Söyleşi: Muhayyile, Hafıza ve Toplum Felsefesi
169	III. MUHAKEME
171	Sosyal Araştırma, Müdahale ve Projecilik Fahri Çakı
187	Türkiye'de Sosyal Araştırmanın Makamı: Larvatus prodeo! ve Sosyal Araştırmalarda Krizi Aşmak İçin Üç Strateji Özgür Arun
201	Kişileri Aşmak: Sosyolojik Düşüncenin Ezberleri Üzerine Faruk Turğut
215	Tekniğin Ontolojisi: Kültür-Teknik Meselesini Yeniden Düşünmek Ahmet Ayhan Koyuncu
231	Küçük Şeylerin Vicdanı Özgür Taburoğlu
241	Kayıp Tahayyülün İzinde -Hocaların Tarafı- Zehni Özmen
257	Gazete ve Sosyolojik Muhayyile Alkan Üstün
267	Sosyolojinin Pratisyenleri Üzerine Asimetrik Bir Tartışma: Toplumsal Kabul ve Meşruiyet Ahmet Koyuncu
279	Göbeğini Kaşayan Adamın 'Psikanalizi' II: 'Mazlumluk' ve Sol Muhayyile Ahmet Demirhan
313	Sosyolojik Teorinin Tipleri: Alternatif Bir Okuma Denemesi Mehmet Ali Aydemir- Hüseyin Özil
333	Sosyolojiye Giriş Kitaplarında Sosyolojik Muhayyile Tartışmaları: Anthony Giddens ve Joseph Fichter Uğur Çağlak
347	IV. MÜŞAHEDE
349	Kör Bir Bilim Olarak Sosyoloji Serhat Güney
357	Sosyolojik Bir Muhayyile Olarak Alan Araştırmaları ve Bir Alan Deneyiminin Bazı Çıkmazları Ertan Özensel
369	Bugün İşler Nasıl?: Bir Diyalogdan Dilencilik Çalışmalarına Uzanan Bir Araştırma Hikayesi Suvat Parin
377	Merkeze İthafen Taşranın Hikâyesi İbrahim Nacak
389	Küçük Şeyler, Derin Mevzular: Mikro Sosyolojik Bir İnceleme Olarak Hediyeleşme Mehmet Birekul
405	Karşılaştırma Yöntemiyle Gündelik Hayatta Sosyolojik Muhayyile Bahattin Cizreli
413	ÖZETLER
440	YAZARLAR

Türkiye’de Sosyal Araştırmanın Makamı: Larvatus prodeo! ve Sosyal Araştırmalarda Krizi Aşmak İçin Üç Strateji¹

Özgür Arun

Giriş

Sosyal bilimlerin anlatısı içinde üç klasik soru mütemadiyen tartışılır; sosyal bilimin rolü nedir? Bilim insanının rolü nedir? Sosyal bilim objektif olabilir mi? Bu üç klasik soru zehirlidir, girdap gibi içine çeker tartışmayı. Ucu bucağı ve sonu bulunmaz. Nitekim üç kurucu baba, Durkheim, Weber ve Marx, sosyal bilimin bilim olduğunu anlatmak için türlü uğraşlar da vermişlerdir. Durkheim sosyolojik metodun kurallarını anlatmaya giriştiğinde şöyle uyarır okuyucuyu “Toplumsal olguların bilimsel bir biçimde ele alınmasına o kadar az alışılmıştır ki, bu yapıtta yer alan bazı önermeler, bundan ötürü, okuyucunun şaşırmasına yol açmak gibi bir tehlikeyle karşı karşıyadır” (Durkheim, 1986, s.7). Toplumsaldan bahsedildiğini ilk defa duyan okuyucunun şaşırmasını ister. Nitekim toplumsaldan bahsedilmesi alışıl gelmiş bir durum değildir, çünkü onun bilimsel olmadığı düşünülür! Zehirli sorulara karşı Durkheim'in önerisi, bilim insanının değil metodun objektif olmasıdır. Weber de bir hayli dertlidir bu durumdan. Zira bu konudan ne denli mustarip olduğunu 1903 yılında *Archiv* dergisinin editörü olduğunda yazdığı editöryal girişte uzun uzun ele alır. Kısa bir değerlendirme olması beklenen yazısı, bir anda detaylı biçimde zehirli soruların tartışıldığı hayli önemli bir esere dönüşmüştür. Burada Weber, bilim insanının değer yargısız olması gerektiğini, nitekim *Archiv*'de kendisinin

¹ Bu makalede, 2008 yılından bu yana araştırmalarda uyguladığım ve 2009 yılından başlayarak yazılarda kısa notlar halinde paylaştığım üç stratejik öneri derli toplu biçimde ele alınarak ve bir tartışma başlatmak niyetiyle detaylandırılmıştır.

böyle olacağını vaad ederek, sosyal bilimlerde konuyu seçerken, çalışırken, analiz ederken ve bilimsel camiayla paylaşırken de ideal tip kavramsallaştırmasının nesnellığı kendiliğinden getireceğini anlatır. Marx ise başka bir cepheden katılır bu tartışmaya. Berlin’de Humbold Üniversitesi'nin Sosyal Bilimler Binasının kapısından içeri girildiğinde, geniş merdivenlerin üzerinde heybetli bir yazı karşılar gelenleri. Bu Marx'ın meşhur 11. tezdur. Bilim camiasına karşı şöyle seslenir: “biliminsanları dünyayı yorumlamayı bıraksın, artık onu değiştirmek için uğraşınlar”. Marx'ın önerisi, biliminsanın tarafsız olamayacağını ancak önyargılarını da araştırmaya katarak onları da araştırması gereğini dile getirmektedir. Objektif bir yönelimin yollarını öneren bu yaklaşımlar bağlamında araştırma için neredeyse bir asırdır izlenen yol, geçtiğimiz yüzyılda sosyal gerçekliği anlamaya, kavramaya ve açıklamaya muktedirken, günümüzde hayli kompartize olmuş ve parçalanmış sosyal gerçekliği kavramak için konvansiyonel metodolojik araçlar yetersiz kalmaktadır. Zira, günümüzde araştırmaların alt yapısı kavrayışçı bir anlama sürecine angaje olmayı olanaklı kılmamaktadır. Bu yazıda, literatürde bulunabilecek meta teorik tartışmaları nakletmekten ziyade, günümüzde hayli karmaşık sosyal gerçekliği ölçmeye ilişkin nasıl bir hatt-ı hareket izlenebileceğine dair önerilerimi paylaşacağım. Önce sosyal bilimin konvansiyonel pozisyonunu ortaya koymayı deneyeceğim. Ardından sosyal gerçekliği ölçerken izlenebilecek üç stratejiyi sunacağım.

Sosyal bilimlerin anlatısı: “Bu hipotezi test etmeye gerek duymadım!”

Sosyal bilimler, geçmiş, bu günü ve geleceği açıklayabilme iddiası etrafında bir anlatı sunmaktadır. Laplace'in hikayesiyle başlayan bu anlatı günümüzde sosyal bilim dışındaki disiplinler tarafından da hiç yadırganmaz. 19. yüzyılın hemen başlarında, imparator Napolyon ve Pierre Simon Laplace arasında bir konuşma geçtiği söylenir (Salsburg, 2001). Laplace gözlemlerine dayanarak, gezegenlerin ve kuyruklu yıldızların gelecekteki pozisyonlarının nasıl hesaplanacağını açıklayan eksiksiz bir tez yazmıştır. Tezini, çağın adeti olduğu üzere imparator Napolyon'a sunar. Kendisine sunulan çalışmayı değerlendiren Napolyon, Laplace'e, şöyle söyler: “Tezinizde Tanrı'dan hiç bahsetmediğinizi fark ettim bay Laplace.” Laplace, rakiplerinin imparatoru çalışmaları hakkında bilgilendirirken “kendisini Tanrının yerine koyuyor, geleceği bildiğini iddia ediyor” dediklerinden habersizdir. Yine de, meselenin kanlı biteceğini tahmin eder ve Napolyon'a şu yanıtı verir: “böyle bir hipotezi test etmeye ihtiyaç duymadım efendim.”

19. yüzyılın başlarından bu yana, meseleleri neden sonuç sistematığı içinde düzenli çalışan bir evrende cereyan eden olaylar silsilesiyle açıklamak bilimsel çalışmaların ana eksenini oluşturmaktadır. Ancak bilimsel araştırmalardan öğrenilenlerden birisi de, sosyal olayları ya da olguları, her daim mükemmel

düzeyde anlama ve açıklama olanağının olmayışıdır. Sosyal araştırmalar kendi sınırları içinde, birçok sosyal meseleyi doğa bilimlerinin ayak izlerini takip ederek anlamaya ve açıklamaya çalışır. Birçok farklı kaynaktan beslenen ve etkilere açık olan sosyal meselelerin tamamını anlamak ve bu bakımdan kesin ve kati açıklamalar geliştirmek olanaksızdır. Derdi günü insan eylemlerini anlamak ve açıklamak olan sosyal araştırmalar, bu yanıyla, bünyelerinde tahmin edilebilecek bir hata payını barındırırlar.

Laplace, kuyruklu yıldızların hareketlerini tahmin etmek üzere oluşturduğu formülasyonda, kendisinin *hata fonksiyonu* dediği bir katsayıya yer verir. Zira gezegenler ve kuyruklu yıldızların dünyadan yapılan gözlemleri, önceden tahmin edilen pozisyonla eksiksiz bir uyum sergilemez. Laplace ve onu takip eden biliminsanları, gözlemlerdeki eksik hesaplamaların değişkenlik sergileyen dünyanın atmosferinden veya insan hatasından kaynaklandığına yorarlar. Laplace formülünü düzeltmek için tüm bu farklı sebeplerden oluşabilecek hataları, *hata fonksiyonu* ismini verdiği tek bir başlık altında toplar (Salsburg, 2001). Mümkün olan eksiksiz ölçümler için, hata fonksiyonunun en aza indirilmesinin gerekli olduğuna inanılır. Hata fonksiyonuyla, gözlenen ve tahmin edilen arasındaki tutarsızlığın giderilmesi sağlanır. Böylece 19. yüzyılın başlarındaki anlayış felsefi determinizmin pençesine düşmüş olur. Olan biten her şey, evrende önceden belirlenmiş koşullara bağlıdır ve matematik formüllerinin onun bu seyrini tanımlayacağı varsayılır. Oysa 19. yüzyılın sonunda, matematiksel hesaplamalarda göz ardı edilen hatalar ve araştırmacının içerdiği hata payı, ortadan kaldırılmaya çalışılmaktan ziyade araştırmaya eklenen, onun bir parçası olan ve bu anlamda bütünü oluşturan tamamlayıcı bir görevi üstlenmektedir (Salsburg, 2001). Ölçme bu bağlamda daha kesin ve kati olarak gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır.

Böylece, bilim gerçekliğin istatistiksel olarak modellenmesiyle oluşturulan yeni bir paradigmayla çalışır. 20. yüzyılın sonunda, neredeyse tüm bilimsel süreçlerde istatistiksel modeller kullanılmaya başlanır (Salsburg, 2001). İstatistiki modelleme, sosyal dünyanın bu ölçülebilir kısmının ancak bir kısmını ölçebilir, anlayabilir, açıklayabilir. Yani ölçme, ancak muhtemel bir hata payıyla gerçekleştirilebilir. Bu ampirik bir sınırlılık olmanın yanında ölçmenin doğasıdır. Aynı zamanda, Laplace'in, "kendini Tanrı yerine koyuyor" suçlamasıyla karşılaşmasına yol açan nedenlerden birisi de işte bu hata fonksiyonudur.

Hata fonksiyonuna ilk defa yer vermesiyle tanınan Laplace, olasılık teorisine temel oluşturacak birçok katkı sunmuştur. Aynı zamanda Laplace'in *demonu* olarak bilinen kurgusuyla da tanınır. Laplace'in *demonu*, bir mutlak gücün, seküler biçimidir aynı zamanda. Gelmiş geçmiş olan her şeyi bilir ve geleceğin çıkarımını eksiksiz gerçekleştirir. Bu ideal, birbirinin zıttı gibi görünse de, rasyonelitenin dört pozisyonundan ilk üçüne de temel teşkil eder. İn-

san davranışının/eyleminin ilk iki vaziyeti, bu *demon*a yaklaşmasına karşılık gelirken, üçüncü pozisyonu, insanı bu ideale ulaşmasında muvaffak olamasından dolayı sorumlu tutar, onu kabahatli sayar. Bu ideal, geçmişin ve bu günün (geleceğin değil!), kusursuz malumatına sahip olma durumuna karşılık gelir, yani o *alim-i mutlak*tır. Kusursuz malumat yardımıyla geleceğin çıkarımı için gereken zihinsel kabiliyet, belirli bir *kudreti* gerektirir ki bu *sınırsız hesaplama gücü*dür. Böylesi bir kesinlikle geleceğin çıkarımını yapmak, zımninden de olsa, dünyanın yapısının *deterministik* olduğuna delalet eder. Böylece *alim-i mutlak*, yani *sınırsız hesaplama gücü* ve *determinizm*, rasyonalitenin ülkülerini oluşturur. Laplace’in *demonu*, büyüleyici biçimde kesinliğe işaret eder. Çünkü o benzersizdir, insandan farklıdır. Sosyal bilimler bu anlatıyı olduğu gibi sahiplenir. Birçok durumda, bu *demon*a, bu dünyevi gücün suretine, insani eylemleri yaklaştırmaya çalışır (Gigerenzer, 2008, ss.3-20). Sosyoloji literatüründe de, kurucular tarafından birçok farklı biçimde toplumun varlığı ve orada cereyan eden anlamak üzere oluşturulacak kurallar manzumesi tartışılmıştır. Bu gün de tartışılmaktadır. Elbette, onun bir mevcudiyet olup olmadığı tartışması burada da etraflıca gerçekleştirilebilir. Ne var ki, bu çalışmanın anlatısı, toplumun bir varlık, bir *entity* olarak kabulüne dayanmaktadır. Gerçekten onun var olup olmadığı değil, nerede durarak olup biteni izlediğimiz ve hangi tekniklerle değerlendirme yapmaya çalıştığımız, hasılı teori ve ampiri arasındaki ilişkisellik kritiktir. İzleyen bir göz için toplum, yani bu *entity* vardır. Ama hangi pozisyonu işgal ederek ondan edinilen izler analiz edilebilir? Pozisyonun sunulması ve analize imkan verecek tekniklerin tarifi, analiz edilenin var olup olmadığı tartışmasından ziyade, bu varlıktan, etkisinden, izlerinden kaynaklanan sorulara yanıt verme çabası için kaçınılmazdır. Sonuçta sosyal bilimlerin realist bir yöntemi sahiplenmesi yeğlenebilir. Bu realist yöntem, *dünya vardır ve onu anlamak mümkündür* önermesine dayanır. Ne var ki, bu pozisyonun sahiplenilmesi bizi yukarıdaki tartışmaya yeniden sürükler. Onun bir varlık olarak ön kabulü, daha önceki anlatılarda olduğu gibi, onun yapısının deterministik olduğuna işaret etmez. Yapısal özellikleri olan bir varlıktan söz edilse de, onu analiz ederken muhafaza edilen rasyonalite, onun yekten ve mevcudiyetinin kati ve kusursuz biçimde anlaşılacağı üzerine kurulu değildir. Laplace’in *demonundan* farklı olarak, o rasyonalitenin dışında, teorik olarak sınırlanan bir pozisyonu koruyarak ve ölçmenin doğasını da anlamak suretiyle gerçekliğin açıklanabilir kısmının bir parçası analiz etmeye çalışacaktır.

Böylesi bir perspektif içinde elde edilen sonuçların temel bir sorunu vardır. Bulguların analizi neticesinde erişilen sonuç, sürecin anlatısının önüne geçmektedir. Zira bilimsel çalışmalarda sonuç odaklı hareket edilmekte, sürece ilişkin bilgiler paylaşılmamaktadır. Ancak 20. yüzyılın başında sahip olunan, araştırmanın sürecinden ziyade sonucuna değer veren yaklaşıma en mühim itiraz Fisher’in meşhur “çay test eden kadın” örneğiyle dile getirilmiştir.

İngiltere, Cambridge’te 1920’lerin sonunda bir öğleden sonra yapılan davette, ilginç bir olay gerçekleşir. Davette, üniversitede çalışan bilim insanları ve onların eşleri bulunmaktadır. Çay içen bir kadının, etrafındaki diğer kadın davetlilere şöyle bir iddiada bulunduğu duyulur; “önce çay konulup daha sonra süt eklenen bir bardak çay-süt karışımının tadı, önce sütü olan ve sonra çay eklenmiş diğer bir bardak süt-çay karışımından farklı olacaktır”. Davette bulunan bilim insanlarını şaşırtan bu iddia, biraz da alaycı bir gülümsemeyle karşılanır. Gerçekten önce çayı ya da sütü eklemiş olmanın, karışımın tadını nasıl değiştirebileceği anlaşılabilir. Ancak, davetteki bilim insanlarından birisi, 30’lu yaşlarda olan bir beyefendi, “Gelin” der, “Bu iddiayı test edelim.”. Hemen oracıkta, bir araştırmayı tasarlamaya girişir. Bu iddiada bulunan kadına bir dizi çay-süt karışımı sunulacaktır. Bunlardan bazılarında önce çay sonra süt, diğerlerine ise önce süt ve sonra çay eklenmiş olacaktır. Davetteki diğer biliminsanları böylesi bir hipotezi test etmenin anlamsız olduğunu, genç bir bilim insanının bu tip gereksiz işlerle uğraşmaması gerektiğini düşünseler de, genç adamın tasarladığı araştırma hayata geçirilir. Genç adam, kısa sürede hazırladığı bir bardak çayı iddiada bulunan kadına sunar. İddia sahibi kadın, çayından bir yudum içer ve bunun önce çay sonra süt karıştırılmış çay olduğu yanıtını verir. Genç adam, kadının verdiği yanıtı herhangi bir yorum katmaksızın not eder ve hazırladığı ikinci fincan karışımı ikram eder (Salsburg, 2001, ss. 1-8).

1920’li yılların sonlarında, bir yaz günü gerçekleşen bu olaydaki genç adam, daha sonra, 1935 yılında, *The Design of Experiments* isimli kitabı yazacak olan Ronald Aylmer Fisher’den başkası değildir. Fisher kitabının ikinci bölümünü, yaşadığı bu olaya ayırmıştır. Ona göre, çay test eden kadın araştırmasındaki sorun şudur; kadına sadece bir fincan çay sunulsaydı, iddia ettiği gibi gerçekten farkı anlarsın ya da anlamasın doğru karışımı tahmin etmek için %50 şansı olacaktı. Eğer iki fincan çay sunulsaydı hala doğru tahmini yapabiliirdi. Gerçekte, her iki karışımdan birinin farklı olduğunu söylemesi bile, onun bu tahminlerinden birinin kesinlikle doğru olmasına neden olacaktı. Hatta, iddia sahibi kadın, karışımın farkını anlamış olsa bile, ya sunulan çay yeterli biçimde karışmadığı için ya da çay soğuk olacağı için gerçekte hata yapabiliirdi. Bu durumda, gerçekte karışımlar arasındaki farkı biliyor olsa da, kendisine sunulacak 10 karışımdan sadece 9’unu doğru tahmin edebilirdi. Fisher kitabında tam da bu tip bir araştırmanın olası sonuçlarını tartışmaktadır. Onun bilimsel bir araştırmaya ilişkin yaklaşımı, kaç fincan çay-süt karışımının sunulmasının gerektiği ve sunum yapılırken izlenmesi gereken sıranın ne olduğu, olası yanıtların nasıl olacağını ortaya koymaktadır (Salsburg, 2001, ss. 1-8). Fisher, aslında sonucun önemini yadsımayan, ancak bir araştırmanın sürecinin de sonuçları üzerinde etkili olduğunu tartışan ilk bilim insanlarından birisidir. Hedefe ulaşmak kadar, gidilen yol da önemlidir. Günümüzde, araştırma sonuçlarını bilimsel camiaya

duyururken kullandığımız biçim, Fisher’in bize mirasıdır: konuya kısa bir giriş, ardından teorik arkaplan, sonra yöntem ve sırasıyla bulgular, sonuç ve tartışma.

Sosyal araştırma, basitçe gerçekleştirilecek analiz için sadece bir araç olarak görülmez, ona önemli bir misyon da yüklenir. Araştırma, var olan bilgileri çoğaltacak düzeyde yeni bilgiler üretmelidir. Araştırma yoluyla üretilen yeni bilgileri analiz etmek, yorumlamak, bir meseleyi parçalarına ayırarak anlatmak, soyutlama düzeyinden alıp somutlaştırmak, istatistiki modellerle gerçekleştirilebilir. Tam da bu noktada yanıtlanması gereken soruyu hatırlayalım: Nedir bu istatistiki modeller? Gerçekliği doğru olarak, olduğu gibi betimleyebilirler mi, ölçülebilirler mi? Sosyal dünya ne ile inşa edilmiştir? Onun kurgusu ne ile oluşturulmuştur? Radikal istatistik, sosyal aranjmanlara meydan okuyacak biçimde istatistiksel ölçmeyi kullanır. Onun önerdiği niceliksel ölçme, sadece değişkenlerden müteşekkildir. Böylece o, bu istatistiksel ölçümlerin ürünlerinin sosyal karakteriyle ilgilenmez. Onların bu yanını görmezden gelir. Oysa sosyal dünya, radikal istatistiğin önerdiği gibi, sadece ve basitçe değişkenlerle değil, insanların eylemleriyle inşa edilmiştir. Değişkenlere fevkalade anlam yüklemek, bu fevkalade değişkenlerle sosyal gerçekliği eksiksiz ölçtüğünü düşünmek araçsal olabilir. Buna göre, insan eylemlerinin hikayesi, bir model olarak kurgulanan mekanizmalara dayanır. Ancak bu yaklaşım arızalıdır. Bu bağlamda, değişkeni öldürmek gerekir. Aksi taktirde, istatistiki modeller, kaba bir determinizmden öteye gidemeyecektir. Bir kez daha açıkça anlaşılmalıdır ki, bu değişkenler gerçekte yoktur. Gerçek ve sahici değildirler. Var olan, sahici olan iç içe geçmiş karmaşık sistemlerdir; sosyal dünyayı kapsarlar ve insan eylemlerinin temelinde değişim gösterirler. Değişkenler, örneklerin, vakaların özelliklerini tanımlar. Ancak gerçek olan, o seçilen örneklerin, vakaların kendisidir; değişken olarak ölçülen ise, onların sadece kalıntıları, izleridir. Bir meseleyi analiz ederken, hem sosyal olayları hem onların mevcudiyetlerini ve ilişkilerini, vaziyetlerine göre parçalara ayırır ve sonra bu vaziyetleri bir nedensellik ilişkisi inşa etmek üzere, tekrar kısımlara ayırırız (Byrne, 2002). Buraya kadar sıkça kullanılan iki kavramın önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır: *analiz etme* ve *yorumlama*.

Analiz etme ve yorumlama arasındaki ayırım, sürecin amaçlarında yatmaktadır. Analizin amacı nedensellik inşa etmek olarak görülürken, yorum, anlamın açıklamasını, izahatını göz önünde tutar. Not etmek gerekir, yorumlama sadece sosyal bilimciye has olan bir meleke değildir. Sosyal dünya, içinde eyleyen aktörler tarafından sürekli olarak yorumlanır. Aktörler tarafından yapılan sürekli yorumlar, sosyal dünyanın tüm bünyesini destekler. Habituslardan oluşan eylemler haricinde, içinde eyleyen dünya yorumlanır. Dolayısıyla hem eyleyen yorumlanır hem bu eylemlerin anlamını izah etmek için yorumlanır. Yorumlama, anlamla ama aynı zamanda nedenle de alakalıdır ve her ikisiyle de meşgul olur (Byrne, 2002). Sosyal araştırmaları sadece anlamın ve onun yega-

ne bir yorumu üzerine inşa etmek de yeterli olamaz. Bu yegane yorum, sosyal dünyanın olmadığını, sadece ondan edinilecek deneyimin sınıflanabileceğini iddia eder. Oysa, kavrayışçı sosyal araştırmaların pozisyonu, sosyal dünyanın var olduğu ve onun malumatına sahip olunabileceği üzerine kuruludur. Malumata sahip olma imkanı, nicel çalışmayla gerçekleşen ama aynı zamanda kavrayışçı yorumlama sürecine angaje olan bir gereklilikten hareket eder. Bu nicel program içindeki temel unsur, veri inşasıdır. Ölçümler önceden verilmiş değildir, ama verinin lafzi anlamıyla üretilmeye çalışılır. Bu üretim, olmayan bir şeyden anlam çıkarmayacak, sahici olarak var olandan, yani hiçlikten değil, bir 'şeyden' üretecektir. Çalışmalar süresince üretilen yorumlar, sadece ve basitçe şeyleştirme olarak da değerlendirilmemelidir. Anlaşılabilmesi mümkün olan sosyal dünya nitelendirilmesinin ötesine giden bir kavrayışa özel bir öncelik verilmelidir.

Araştırmalarda, sosyal ve doğal dünya arasındaki etkileşimin karmaşık yapısını, kabaca ölçerek değil ama aynı zamanda onu analiz ederek ve yorumlayarak bir kavrayış geliştirilmeye çalışılmalıdır. Bu kavrayışçı yorumlamadaki kritik husus, birisi ona vurgu yapsın ya da yapmasın sosyal dünyanın var olduğudur. Zira kavrayışçı yorumlama, sosyal gerçekliği ele alırken, temelde hem nedenle hem anlamla meşgul olmak ister. Bu meşgulliyet, aynı zamanda açık/örtük anlama ve muhtemel nedenlere ilişkin farklı bakış açıları geliştirme imkanı da sunar. Böylece, oluşturulacak istatistiki modeller, bir koordinatlar sistemi içinde konumlandırılan sosyal pozisyonları çözümleyebilir. Bu koordinatlardan üçü, üç boyutlu alanı tanımlayan boyutsal koordinatlar ve sonuncusu ise zaman noktasına karşılık gelir ve sosyal pozisyonun oradaki durumuna işaret eden bir uzamsal noktaya atıfta bulunur (Arun, 2010).

Krizi Aşmak İçin Üç Strateji

Peki ama nasıl? Somut olarak sosyal gerçekliğin katıksız biçimde kavrayışçı anlama imkanı nasıl oluşturulabilir? Benim burada paylaşmak istediğim üç aşamalı bir öneridir. Öncelikli olarak yöntemsel çoğulculuk günümüzde gerçekleştirdiğimiz çalışmalar için mühim bir katkı sunacaktır. Zira yöntemsel çoğulculuk, akademiye iki önemli çetenin araştırmalara kattıkları zihinsel bulanıklığın giderilmesine karşı en etkili çözüm stratejilerinden birisi olabilir. Akademideki bu iki çeteden birisi saymaktan, sayılardan korkanlar ve sırf bu nedenle nitel çalışmaya yönelenler ve diğer ise her şeyi sayılarla açıklayabileceklerini zannedip nicel çalışmalara dört elle sarılanlardır. Bu iki çete mensupları, birbirlerine karşı konumlanışları üzerinden nitel ve nicel çalışmaların da aslında birbirinin zıttı iki pozisyon olduğunu ya zımnen ya da açıkça ilan ederler. Oysa ne teori ampirinin ne de nicel çalışma nitelin karşıtıdır. Böylesi bir gerilim olduğu fikrinin toplumsal incelemeleri gerçekleştiren tüm araştırmacılar tarafından paylaşılmadı-

ğının ya da paylaşılmayacağıının farkındayım. Yine de sormalı, bu huzursuzluğu duyanlar lütfen ellerini kaldırabilir mi? Huzursuzlar, iki çetenin yolunu tercih etmeyenlerden ziyade, kavrayışçı anlama/açıklama sürecine angaje olabilmek için araçların ne olabileceğini düşünenlerdir. Bu bakımdan nicel veri toplama süreciyle nitel veri toplama süreci, mixed-method, araştırmalar için mühim bir katma değer sunabilir. Bilhassa son çeyrek yüzyıl zarfında, bütçe ve zaman sınırlılığını aşabilen akademik çalışmalarda mixed-method yaklaşımı kullanılarak veriler toplanmaktadır. Mixed-method, bilginin geçerliliğini ve güvenilirliğini artırmak üzere hem nitel hem nicel tekniklerin bir arada kullanıldığı veri toplama tekniğidir. Hangi veri toplama tekniğinin araştırmanın hangi safhasında ve nasıl kullanılacağına ilişkin farklı perspektifler olsa da, temelde araştırmanın tasarımına bağlı olarak mixed-method yaklaşımında nitel ve nicel teknikler bütüncül bir biçimde kullanılmaktadır. Zamanlaması ve araştırma sürecinin hangi safhasında kullanılacağı araştırmacıya, çalışılan konunun mahiyetine, araştırmanın bağlamına ve amacına, kısaca araştırma tasarımına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Mixed-method yaklaşımında dikkat bahşedilmesi gereken husus, kazma-kürekle çözülebilecek bir işe buldozerle girişmemektir! Yöntemsel çoğulculuk, metodolojik bir gösterişçilik anlamına gelmez. Teori ve ampiriyi kucaklaştıranın stratejilerinden birisi olarak mixed-method değerli olduğu gibi, azametli ve ağırbaşlı teorilerden ve onların aktarıcısı konumundaki starlarının uzman bakışından kurtuluşu getireceği için de etkilidir.

Fevkalede değişkenleri öldürmek için, yöntemsel çoğulculuğun yanında ikinci bir stratejiye ihtiyaç vardır. Elbette araştırmacıların bir tek değişkeni sabit tutarak kıyaslamalar yapmaları yöntemsel açıdan elverişli olabilir. Öte yandan, sosyal gerçekliğe eksiksiz bir bakış için, basitçe tek bir değişkenle, üstelik fevkaledede anlamlar yüklenmiş bir değişkenle izole edilerek sürdürülen analizler kapsayıcı ve tamamlayıcı değildir. Günümüz toplumlarındaki çok boyutluluk, katmanlaşma ve çeşitliliğin, fevkaledede değişkenlerle çözümlenmesi olanaksızdır. Kesişimsellik perspektifi, araştırmacıya çözümlenmelerinde eksiksiz bir açılım sunabilecek stratejilerin en güçlüsüdür. O halde nedir kesişimsellik? Araştırmalarda işlevsel olarak nasıl kullanılabilir? Araştırmacılar çözümlenmelerinde sorunları ve dezavantajlı konuları ortaya koymak üzere çifte tehlike ya da çoklu tehlike kavramsallaştırmalarını kullanmaktadırlar (Arun, 2014; Simien, 2007). Eşitsizliklerin kavrayışçı biçimde çözümlenebilmesi için çifte ya da çoklu tehlike kavramsallaştırması yeterli değildir. Zira çifte tehlike ya da çoklu tehlike kavramsallaştırması, araştırmada özneyi kurban olarak ele alarak değerlendirir. Katılımcıların sadece sorunları üzerine odaklanılır. Sorun odaklı yaklaşımda ise öznelerin tamamı kurbanlaştırılır. Öznelerin hiç mi güçlü yanları bulunmaz? Öznelerin yaşam seyri içinde mütemediyen bir sorun arayışı ve sorun etrafında kurgulanan anlatı, sosyal gerçekliği anlamayı ya da açıklamayı olanaklı kılmaz.

Araştırmacının ele aldığı meseleleri kavrayışçı biçimde çözümleyebilmesi için ikili/çoklu tehlike kavramsallaştırması yetersizdir. İhtiyaç duyulan perspektifi keşişimsellik bize sunabilir.

Keşişimsellik perspektifi ilk defa Crenshaw (1992; 1993) tarafından tartışılmıştır. Keşişimsellik, kimliği oluşturan özelliklerin ayrıştırılmasını reddederken, öznelerin çok türevli hususiyetlerine odaklanan analitik bir araçtır. Köklerini deneyime atfen oluşturulan epistemolojik bir yaklaşıma dayandırır. Toplumsal cinsiyet, yaş, etnisite ve sınıf, öznelerin kimliğini oluşturan asli unsurlar olarak yaşam seyri boyunca etkinlik gösterirler. Ancak bu kurucu unsurların tekil olarak etkileri ve yalıtılmış olarak ürettikleri sonuçlar kümülatif değildir. Nitekim keşişimsellik perspektifiyle gerçekleştirilen araştırmalarda, bu unsurların eş zamanlı birlikteliğiyle ortaya çıkan etkilere gönderme yapılmaktadır. Faktörler, değişkenler ya da unsurların karşılaşmasıyla görünür olabilecek etkileşim sonucu hiç bir biçimde homojen olmayan sosyal birliktelikler çözümlenebilir. Örneğin, *yaşlılık* ya da *yaşlılar* vurgusuyla yapılan çözümlenelerde, yaşlılık/yaşlılar sosyal bir birliktelik, homojen bir grup, yaşam seyri içinde her daim benzerlik göstererek eyleyen bir *entity* olarak ele alınmaktadır. Oysa, tıpkı çocukluk, gençlik ve yetişkinlik gibi yaşlılık da türdeş bir birliktelik değildir. Yaşlı denildiğinde, akademik zihinlerde canlanan hasta, emekli, eski, demode, ağırkanlı gibi kavramlar, o zihinleri işgal eden hayaletlerdir. Yaşlı erkek ve yaşlı kadınlar; basitçe *ihtiyar*, *kocamış*, *geçkin*, ya da *pirifâni* diye adlandırılabilirler. Bu bakımdan yaşlanma süreçleri ve yaşlılar üzerinde yapılan araştırmalar, açıkça ya da zımnen, genç-yaşlı dikotomisiyle kurgulanmaktadır. Rutin biçimde toplanan verilerle yapılacak konvansiyonel analizler, bilhassa dualitelerle bir pozisyonu diğerinin karşıtlığı üzerinden inşa etmeye dönük analizler ve bu unsurlardan biriyle yalıtılmış vakaların analizi, sosyal gerçekliğin kaotik, karmaşık ve katmanlaşmış yapısını kavramayı olanaksızlaştırmaktadır. Yaşlanma süreçleri ve yaşlılar çalışılırken, toplumsal cinsiyet, sınıf, medeni durum, yaş gibi değişkenler analizlere dahil edilmektedir. Ancak bu analizlerin neticesinde, yaşlı olmak, kadın olmak, eğitimsiz olmak ve yoksul olmak gibi tespitlerle ulaşılan sonuçlar, tek başına çeşitliliği anlamak, açıklamak ya da kavramak için kuvvetli bir donanım sunmaz. Araştırmalarda bu unsurların keşişimselliğinin yaşlanma sürecinde kritik bir etkiye sahip olduğu dikkat çekmektedir (Arun, 2015). Tek başına toplumsal cinsiyetin ya da izole edilmiş diğer bir unsurun anlamlı bir fark oluşturmasından ziyade, toplumsal cinsiyet, sınıf ve yaş gibi unsurların etkileşimiyle katmerli hale gelen eşitsizliklerin analizi araştırmacıyı nitelikli sonuçlara ulaştırabilir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde, örneğin, yaşlılar arasında hastalıkların, ölümün, engelliliğin ve psiko-sosyal sorunların yaygınlığından söz edilemez. Bu *ageist* bir bakıştır. Keşişimsellik perspektifiyle ele alındığında, araştırmacıların ulaştığı sonuçlar,

alt sınıflarda ölümün, hastalığın, engelliliğin ve psiko-sosyal sorunların daha yaygın olduğunu ortaya koymaktadır (Arun ve Çakıroğlu, 2013; Chapell, 2014; Arun, 2015). Bu bakımdan, günümüzde kavrayışçı bir çözümleme sunabilen araştırmalarda kesişimselliğin etkin bir perspektif olduğu dikkat çekmektedir. Böylece, kesişimsellik, araştırmalarda belirli bir deneyimden, örneğin yaşlı olmaktan hareketle bir çözümleme yapılmasından öte, araştırmacıya, farklı sosyal konumların, mevkilerin ya da pozisyonların arasındaki etkileşimi anlama olanağı sunan, bunların arasındaki akışkanlığın ve değişkenliğin seyrini çözecek analitik bir araç olarak işlevseldir. Özneyi kurban olmaktan çıkaran bu kritik metodolojik yaklaşım, mütemadiyen sorunlara, zayıflıklara odaklanan ve de-hümanize edilmiş katılımcılardan müteşekkil bir verisetini çözümlememez. Kesişimsellik perspektifiyle birlikte, eyleyen öznelerden oluşan verilerin analizi söz konusudur. Yaşam seyri içinde onların hususiyetlerinin kesişimiyle mevkileri güçlenebilir ya da zayıflayabilir, bunlar yaşam şansları bakımından tamamlayıcı ya da rekabetçi bir konumu oluşturabilir, özneleri marjinalleştirebileceği gibi çoğunluğun bir üyesi kılabilir. Unsurların kesişimiyle çok boyutlu etkiler bireyler için olumsuz sonuçlar doğurabileceği gibi onları avantajlı bir konuma da ulaştırabilir. Böylece kesişimsellik perspektifi araştırmacı için olağan(ı) bir resmetme ve betimleme görevi sunmaz. Halihazırdaki teorik şablonun sahaya uydurulması çabasıyla araştırmacıyı metodolojik repertuvarları zorla kullanmaya sevk etmez. Vakalar pirüpak ve her daim açıklanabilir eylemler gerçekleştirmez. Ya da eşitsizliklerin derin izleri, her durumda neden-sonuç ilişkisiyle betimlenemez. Özneler, doğrusal bir hat içinde sabit hızda bir yaşam seyrine sahip değildirler. Her durumda teori ve ampiri uyumuyla çözümlenebilecek olağan bulgular üretecek düzeyde steril bir araştırma bulunmaz. Ancak Türkiye akademisinde bu tür araştırmalar ziyadesiyle bulunabilir. Bunların ortak noksanlıklarından birisi de, dualitelerle bir pozisyonu diğerinin karşıtlığı üzerinden inşa etmeye dönük analizleri paylaşımlarıdır. Benimsenmiş bu ortak noksanlığa karşı burada, dikotomik biçimde karşıtlık kurgulayarak değil, bir yörüngede gerçekleştirilecek analizin altyapısı üçüncü strateji olarak değerlendirilmelidir.

Sosyal gerçeklik, basitçe iki kategoriden oluşan, iki kategoriden birinin de diğerine karşıt olarak kurgulanarak çözümlendiği bir ilişki içinde anlaşılabilir. Tersine o bir sürecin ürünüdür. Araştırmalarda, sosyal gerçekliği, üstelik yapay dualiteler kurgulayarak ölçmeye çalışmak, fevkaledede değişkenler oluşturmak, sıcağa karşı soğuk, katıya karşı sıvı, siyaha karşı beyaz, kutsala karşı bayağı, iyiyeye karşı kötü, kadına karşı erkek, gence karşı yaşlı, yoksula karşı varlıklı gibi karşıtlıkları sorgulayan değişkenler oluşturmak suretiyle ölçmek sorunludur. Bu durumda, örneğin kadının toplumsal konumunu analiz ederken erkeği karşıtı olarak kurgulayıp, ölçmeyi erkek üzerinden tasarlamak, kadının toplumsal konumunu anlamamıza olanak tanımaz. Ancak kadının, erkeğe göre nerede

durduğunu söyler. Ya da alt/işçi sınıfını analiz ederken onun aynı hatta mutlak suretle bir karşıtı olarak üst sınıfı/burjuvayı tasarlamak bize sınıf analizi yapıldığına dair bir his sunsa da, o birbirine yeknesak biçimde karşıt olarak konumlandırılmış iki cephenin birbirlerine göre nerede durduğunu gösterebilmenin ötesine geçemeyecektir. Dolayısıyla her ikisini birden ele almadan sosyolojik tarihsel analiz tamamlanamayacağı gibi, ikilik haline dönüştürülerek yapılacak konumlandırma ile bireyin toplumsal pozisyonu kavranamaz. Birini diğerinin karşıtı, yeknesak bir sureti olarak kurgulayıp ölçmek bu bakımdan sorunludur.

Levi-Strauss çalışmalarında ikili karşıtlıklarla mitleri analiz etmeyi amaçlıyordu (Levi-Staruss, 1981). Ona göre bir çok mit, ikili karşıtlıklar oluşturarak ve bunları birbiriyle ilişkilendirerek yapısal olarak analiz edilebilirdi. Kuzey Amerika yaylalarında yaşayan Pawnee yerlilerinin söylediği "gebe oğlan" mitini analiz etmeye giriştiğinde şöyle söze başlayacaktı:

"Toy bir oğlan, hastaları iyileştirebilmesine olanak veren büyülü bir güce sahip olduğunu farkeder. Onun artan ününü kıskanan yaşlı bir büyücü, karısıyla birlikte ona bir çok kez konuk gider. Kendi öğrettiklerine karşı hiç bir giz elde edemeyince, öfkelenerek oğlana büyülü otlarla doldurduğu piposunu armağan eder. Böylece büyülenen çocuk gebe kaldığını anlar. Utanç içinde köyünü terkederek, yırtıcı hayvanlar arasında ölümü beklemeye koyulur. Ama bunlar, mutsuzluğuna acıyarak onu iyileştirmeye karar verirler; bedeninden dölütü çıkarırlar ve ona büyülü güçlerini aşırlar. Bu gücün yardımıyla köyüne dönerek kötü büyücüyü öldürür ve kendisi de ünlü ve saygın bir sağaltıcı olur." (Levi-Strauss, 1981, s. 83).

Levi-Strauss bu miti çözümlenmeye giriştiğinde metinde bir dizi karşıtlık olduğunu görür. Erişkin olan-erişkin olmayan, toy-yaşlı, doğuştan gelen-sonradan kazanılmış güçler, cinsiyetlerin karışımı-cinsiyetlerin ayrımı, doğurgan çocuk-kısır yaşlı, bitkisel büyü-hayvansal büyü, içine sokulan büyü-dışarı çıkarılan büyü gibi çok sayıda karşıtlık üzerinde çözümlenen mitte, Kuzey Amerika yerlilerinin toplumsal yaşamının yapısal analizi sunulur. Araştırmacı için, dualiteler oluşturma ve sosyal gerçekliği böylece çözümlenmeye girişme işlevsel olabileceği gibi zihinsel açıdan sağaltıcı da olabilir. Zira çözümlenme o denli steril bir bakış sunar ki, toplumsal içinde açıklanamayan ve anlaşılamayan hiç bir unsur bulunmaz. Toplumsal olan şeyin eksiksiz tanımı, anlayan, açıklayan ve bilirkışı konumundaki aktaran pozisyonuyla özdeşleştirilen araştırmacıyı iktidar sahibi yapar. Araştırmacıyı mutlak bir güç, bilen göz ve uzman bakışıyla donatır. Bu bakımdan, dualitelerle ölçüm işlevsel ve sağaltıcı olabilir. Ne var ki, günümüzde sosyal gerçekliği dualitelerle ölçmek sosyal bilimlerin içinde bulunduğu krizin en açık tarifidir. Hasılı burada üçüncü strateji olarak, karşıtlık oluşturarak ölçmenin sınırlılıklarından kaçınmak için bir yörüngede ölçüm yapmayı öneriyorum. Nitekim, birbirine karşıt olarak konumlandırılan ve bu

karşıtlık üzerinden çözümlenmeye çalışılan toplumsal konumların tek bir andaki durumundan ziyade, onların bir yörünge üzerinde bir arada oluşundan ve bu yörüngede seyahatinden söz edilebilir. Örneğin, sigara içiyor musunuz? sorusunun yanıtı Evet/Hayır karşıtlığı üzerinden ne zamana kadar ölçülebilir? Oysa birinin sigara içme eylemine ilişkin onlarca farklı konumu olabileceği gibi tersi de mümkündür. Bu farklı konumları Evet/Hayır yanıtının gerilimine kurban etmek, eylemi bu dualiteye sıkıştırmak araştırmacıya bir şey söyler. Ancak sosyal gerçeklik bu tek şeyden müteşekkil değildir. Öyleyse farklı konumları analiz etmek üzere, kesişimsellik perspektifiyle elde edilen nirenginin analizler sırasında da kullanımını sürdürmek gerekmektedir. Günümüzde çok sayıda araştırmaya maruz kalan katılımcılar artık görüşlerinin anketlerle sorulmasından da heyecan duymamaktadırlar. Zira içinde buldukları sosyal gerçekliği basit ikili karşıtlıklar üzerinden ölçülemeyeceğini bilmektedirler. Yanıtlarını dualiteler üzerinden vermek zorunda bırakılan katılımcılar, kendilerini, konumlarını, algılarını ve beklentilerini ölçmeye kalkan araştırmacıyla 50 yıl öncesindeki gibi görüşmemektedirler. Çeşitlenmiş, iç içe geçmiş ve oldukça katmanlaşmış konumları nicel veri toplama tekniğinde basit ikili karşıtlıklarla ölçmek ya da nitel analizlerde inşa edilen metinde öyküyü çok sayıda karşıtlık üzerinden çözümlenmeye çalışmak kıymetli olabilir, ancak günümüzde kavrayışçı bir anlama sürecine angaje olmayı sağlamamaktadır. Nitekim literatürde güncel çalışmalarda, klasik biçimde tasarlanan anket ve mülakat gibi teknikleri kullanarak elde edilen verinin ne denli yetersiz sonuçlar ürettiğini ampirik olarak ortaya konmuştur (örneğin Webber, 2009).

Literatürde kesişimsellik perspektifini kullanarak bir yörüngede ölçüm yapmayı deneyen ve çözümlenmelerini böylesi bir nirengiyle inşa eden çalışmalar bulunmaktadır. Son yıllarda gerçekleştirdiğim çalışmalarda Türkiye’de beğenilerin dağılımını ve kültürel sermayenin repertuvarlarını ölçmeye çalışırken (2012, 2014, 2015) burada paylaştığım üç stratejiyi de uyguladım. İki boyutlu bir uzamda konumlandırarak faktör analiziyle elde ettiğim değişkenleri regresyon analizlerini için birer girdi olarak kullandım. Bu değişkenlerde, faktör analiziyle elde edilen skorlar iki marjinal değer arasında konumlanmakta, başlangıç ve bitiş noktaları bir yörünge oluşturacak biçimde eksi değerden başlayarak artıya doğru giden bir skalada kendilerine yer bulmaktadır. Böylece sosyal gerçeklik, evet/hayır, var/yok, sıfır/bir karşıtlığından ziyadesiyle kaçınılarak çözümlenebilir. Daha güncel çalışmalarda, bu üç stratejiyi, ikincil analizlerde ülkeler arasındaki kıyaslamada (Arun ve Çakıroğlu, 2011), bir ülke içinde kuşaklararası karşılaştırmada (Arun ve Çakıroğlu, 2013), sağlık alanında parçalanmış hizmetlerin analizinde (Arun ve Holdsworth, 2017) ve yaşlılık araştırmalarında (Arun ve Elmas, 2016) yaşlı/genç karşıtlığı dışında çözümlenmeler gerçekleştirmek üzere kullandım.

Mills (2016) yarım yüzyıl önce Avrupa'da gerçekleştirdiği gözlemler sırasında belkemiğini oluşturduğu sosyolojik tahayyülde akademide konumlanan iki çeteden söz etmekteydi. Bunlardan birisini gösterişli teoricien ve onların starları olarak eleştirirken diğerini yalıtılmış ampirisistler olarak tanımlamıştı. Bu iki çete, gerçekte var olmayan nitel-nicel karşıtlığını da akademide oluşturan cepheledir. Mills bunlara karşı önerdiği sosyolojik tahayyülü anlatırken şunları söylemekteydi: "Umalım ki benim yanlılıklarımın hoşlanmayanları onları reddederken kendi yanlılık ve önyargılarını benim kendiminkileri kıldığım kadar açık ve belirgin kılmaya çalışsınlar!" (Mills, 2016, s. 35). Benzer dertlerden mustarip Bourdieu, çağdaş araştırmaları ve araştırmacıları eleştirirken, sorun yaratan/sorun çıkarıcı bir bilim olarak sosyolojinin dualitelere gerçekten ihtiyacı var mıdır? diye sorar (Bourdieu, 1988). Nitekim, hususiyetler cepheleştirilip kaba ikili karşıtlıklar olarak kurgulandığında, bunlar akademik zihinleri istila eden hayaletlere dönüşmektedir. Bu bakış açısıyla, Bourdieu, teorik hayaletler olarak akademik zihinleri istila eden bütün bir ikili karşıtlıklar dizisini, yani mikro sosyolojiye karşı makro sosyolojinin, nicel tekniklere karşı nitel tekniklerin, konsensüse karşı çatışmanın, yapıya karşı tarihin konumlandırılmasını acımasızca eleştirir.

Bu yazıda, akademik maceram sırasında sıklıkla zihnimi meşgul eden sosyal araştırmaların yaklaşan krizinin nasıl aşılabileceğine ilişkin stratejileri tartışmaya çalıştım. Saha araştırmaları sırasında uyguladığım bu stratejiler, sosyal bilimlerdeki zehirli sorulara yanıtlar sunmaya çalışan Mills ve Bourdieu'nün çalışmalarlarıyla etkileşim içindedir. Yöntemsel plüralizm, kesişimsellik perspektifi ve dualitelerden azade bir ölçme, araştırmacı ve araştırma için keşfedici bir serüvendir, sosyal bilimlerde bu olanak mutlak suretle değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

- Arun, Ö. (2015). "Eşitsizliklerin Kavşağında: Çağdaş Türkiye'de Yaşlılık ve Sağlık" içinde Alptekin, D., (Ed.), *Hasta Toplum*, Nobel Yayınları: Ankara, pp.125-144. ISBN: 9786053201205
- Arun, Ö. (2014). 'Que vadis' Türkiye? 2050'ye doğru yaşlanan Türkiye'yi bekleyen riskler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 1-12.
- Arun, Ö. (2012). Cultivated citizens? Cultural capital, class, gender and generations in contemporary Turkey. *METU Studies in Development*, 39(3), 283-302.
- Arun, Ö., (2010). *Türkiye'de Televizyon Alanının Sosyal Yapısı ve Televizyon Alanında Kültürel Tüketim Pratikleri*. Yayımlanmamış doktora tezi. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi, Konya, Türkiye.
- Arun, Ö., & Çakıroğlu-Çevik, A. (2013). Quality of life in an ageing society: A comparative analysis of age cohorts in Turkey. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*, 46(8), 734-739.
- Arun, Ö., & Elmas, Ç., (2016). Yaşlılıkta Ayrım: Çağdaş Türkiye'de Yerel Hükümetleri Bekleyen Zorluklar. *Sosyoloji Dergisi*. Yayım aşamasında

- Arun, Ö., & Holdsworth, J., (2017). Cultivating Integrated Social and Health Care Services Among Societies In Transition: Insights from Turkey. Değerlendirme aşamasında.
- Bourdieu, P., (1988). "Vive la Crise! For heterodoxy in social science." *Theory and Society*, 17, 773-787.
- Byrne, D., (2002). *Interpreting Quantitative Data*. London: Sage Publications.
- Chappell, J.N. (2014). Intersecting in equalities: Implications for care givers. İçinde Ö. Arun (Ed.), *6th international social & applied gerontology symposium: Aging & care giving in the 21st century – Implications for research, policy, education & programming* (pp. 19–43). Antalya: Kutlu-AvcıMatbaası.
- Crenshaw, K. W. (1991). Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241–1299.
- Crenshaw, K. W. (1993). Demarginalizing the intersection of race and sex: A black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. In D. Kelly Weisburg (Ed.), *Feminist legal theory* (pp. 383–395). Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Durkheim, E.,(1986). *Sosyolojik Metodun Kuralları*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Gigerenzer, G., (2008). *Rationality for Mortals: How people cope with uncertainty*. Oxford: Oxford University Press.
- Levi-Strauss, C. (1981). *Din ve Büyü*. İstanbul: Yol Yayınları.
- Mills, C.W., (2016). *Sosyolojik Tahayyül*. İstanbul: Hil Yayınları. (Çev. Ömer Küçük)
- Salsburg, D., (2001). *The Lady Tasting Tea: How statistics revolutionized science in the twentieth century*. Holt Paperbacks: New York.
- Simien, E.M. (2007). Doing intersectionality research: From conceptual issues to practical examples. *Politics & Gender*, 3(2), 264-271.
- Webber, R., (2009). Response to 'The Coming Crisis of Empirical Sociology': An Outline of the Research Potential of Administrative and Transactional Data. *Sociology*, 43(1), 169-178.